

Etl Alex

Az emberi alapszükségletek elmélete a konfliktuselemzésben

Könyvünk eddigi fejezetei során elsősorban a konfliktuselemzés elméleti hátterére fókuszáltunk. Ennek keretében áttekintettük a nemzetközi kapcsolatok elméleti iskoláinak konfliktusértelmezéseit, valamint a konfliktuselemzést megalapozó tudományágak főbb koncepcióit. A továbbiakban a gyakorlati szintet emeljük ki, és a konfliktuselemzés bizonyos módszertani eszközeit tekintjük át. Ennek során konkrét módszertani megközelítéseket és eszközöket mutatunk be, valamint ezzel párhuzamosan azok alkalmazhatóságával is foglalkozunk.

1. Az emberi alapszükségletek elmélete a konfliktuselemzésben

Az emberi alapszükségletek elméletének központi tézise, hogy léteznek olyan általános emberi szükségletek, amelyek kielégítése minden ember számára egyformán fontos, és amelyek kielégítése érdekében az emberek akár az (erőszakos) konfliktusokat is felvállalják. Ebből kifolyólag – az elmélet alapján – a társadalmi csoportok közti konfliktusok csak akkor rendezhetők megnyugtató módon, ha a konfliktusok kezelése során lehetőséget teremtünk ezeknek az emberi szükségleteknek a kielégítésére mindegyik, a konfliktusban érintett oldal számára. Ebben a fejezetben strukturális szempontból először az elméleti alapokkal foglalkozunk, majd ezt követően az elmélet gyakorlati alkalmazhatóságát vizsgáljuk. Végül az elmélet és a gyakorlat alapján bizonyos problémákra és hiányosságra hívjuk fel a figyelmet.

1.1. Az emberi alapszükségletek elmélete

Az általános emberi alapszükségletek (*basic human needs*) elmélete meglehetősen hosszú múltra visszatekintő tudományos hipotézis. Ennek az egyik legátfogóbb értelmezését adta Abraham Maslow 1953-ban publikált könyvében, amelyben az emberi motiváció pozitív elméletét kívánta megalapozni. Maslow pszichológiai munkája abból indult ki, hogy minden embernél egyformán beazonosíthatók bizonyos alapszükségletek, és az ezek kielégítésére irányuló törekvés általános motivációs elemként azonosítható. Maslow öt fő csoportba sorolja ezeket a szükségleteket (MASLOW 1953, 4. fejezet):

- fiziológiai szükségletek;
- biztonság;
- szeretet és valahova tartozás;
- elismerés, megbecsülés;
- önmegvalósítás.

Maslow elméletének központi eleme, hogy ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nem feltétlenül tudatos. Másodszor pedig a szükségletek között alapvető hierarchiát feltételez, tehát azt állítja, hogy az alsóbb szinteken álló szükségletek kielégítésének meg kell történnie, mielőtt az ember átlép a következő szintre. (MASLOW 1953, 51.) Bár hangsúlyozza, hogy ez a hierarchia nem feltétlenül állandó és egyforma minden ember esetében, és nem minden egyes szükségletnek kell tökéletesen kielégülnie, ugyanakkor egyértelműen a hierarchia létezése mellett foglal állást. (MASLOW 1953, 53.)

Ezzel szemben kínál bizonyos alternatívát Paul Sites 1973-ban született munkája. (SITES 1973) Sites – Maslow munkájával szemben – már nyolc általános szükségletet azonosít. Ilyennek tekinti

- a konzisztens visszajelzést/következményt;
- a stimulációt;
- a biztonságot;
- az elismerést;
- a disztributív igazságosságot;
- a racionalitást és a racionálisnak tűnést;
- a jelentést;
- a kontrollt.

Sites ugyanakkor nem állít fel hierarchiát a szükségletek kielégítése között. Ezzel szemben úgy véli, hogy egyik szükséglet kielégítése sem egyértelműen fontosabb a többinél, tehát az emberek alapvetően mindegyik szükséglet kielégítésére egyformán törekednek életük során. (SITES 1973)

Összességében a szükségletek az emberi létezés és fejlődés követelményei. (GILLWALD 1990, 115.) Univerzálisak és mindenütt jelen lévők, nem köthetők időhöz vagy helyhez, hiszen minden embert érintenek, ezáltal pedig minden ember viselkedését befolyásolják. (GILLWALD 1990, 115.) Ezen túlmenően az is megállapítható, hogy a bemutatott szükségletek ilyen kategorizálása egyértelműen normatív, humanista, hiszen nem tekinti az elmélet részének az úgynevezett negatív szükségleteket (például agresszió, dominancia stb.). (GILLWALD 1990, 116.) Másfelől pedig ezek az általános szükségletek jól elhatárolhatók a vágyaktól és a szükségletek kielégítéséhez használt eszközöktől is. (GILLWALD 1990, 116.)

Az általános emberi szükségletek pszichológiai feltérképezése nyomán alkotta meg John Burton az emberi alapszükségletek (*basic human needs*) elméletét a konfliktuselemzés területén. Burton a szükségletek kielégítésére úgy tekint, mint az egyén számára nélkülözhetetlen feltételekre, amennyiben az a társadalom hasznos és együttműködő tagjává szeretne válni. Ezt megfordítva pedig nélkülözhetetlenek a társadalom rendezéséhez és túléléséhez is. (BURTON 1979, 59.) Ennélfogva e szükségletek kielégítése rendszerszintű érdeknek is tekinthető, hiszen a társadalom működőképeségének feltételeit jelentik. (BURTON 1979, 64.)

Burton számára az emberi alapszükségletek koncepciójánálisan lehetőséget teremtettek a konfliktuselemzés és -kezelés elméleti megalapozására. (RUBENSTEIN 2001) Másfelől pedig ez az irány lehetőséget kínált egy alternatíva felállítására a kulturális relativizmussal és a nemzetközi kapcsolatok területét uraló realista elméletekkel szemben. (RUBENSTEIN 2001) Burton véleménye szerint az emberi szükségletekre alapozott elmélet objektív alapot kínál a helyi szintű politikai és kulturális különbségek meghaladására, segít a konfliktusok alapjainak megértésében, a konfliktuskezelési folyamatok megtervezésében és a konfliktuselemzés – mint önálló tudományterület – kialakításában. (RUBENSTEIN 2001) Ahogy arra Richard E. Rubenstein rámutat, Burton munkája a konzervatív perszonalizmus – az egyén agresszív viselkedését előtérbe helyező filozófiai irányzattal – és a liberális szituacionalizmussal – a társadalmi struktúrák szerepét hangsúlyozó filozófiai irányzattal – szemben egyszerre kínált alternatívát, hiszen mindkét tradicionális megközelítés a fenyegetések

és ösztönzők valamilyen szintű kombinációját hangsúlyozta az emberi viselkedés szabályozása érdekében. Ezzel szemben az emberi alapszükségletek elmélete egy radikálisan optimista irányt fogalmazott meg. (RUBENSTEIN 2001)

Burton a munkája során Sites kategorizálását használta fel és egészítette ki egy kilencedik szükséglettel: a szerepvédelemmel. (BURTON 1979, 73.) Ezt követően Burton átfogalmazta és jelentős mértékben egyszerűsította a Sites által kínált listát (BURTON 1984, 147.; SANDOLE 2013, 23.), amely alapján emberi alapszükségletként határozta meg

- az identitást;
- a részvételt/valahova tartozást;
- az elismerést/megbecsülést;
- a biztonságot.

Burton elmélete alapján ezen alapszükségletek kielégítésére az egyén akár az élete árán is törekedni fog. (BURTON 1984, 141.) Ebben a tekintetben tehát sem az elrettentés, sem a fizikai büntetéssel, megtorlással való fenyegetés vagy a fizikai erőszak konkrét használata nem lehet elégséges ahhoz, hogy az egyént tartósan megakadályozza alapszükségeinek kielégítésében. Amennyiben az egyén alapszükségei sérülnek vagy kielégítésük ellehetetlenül, úgy az egyén inkább a konfliktusok felvállalása mellett dönt még akkor is, ha ezzel a saját túlélését veszélyezteti.

Az emberi alapszükségletek elmélete fő téziseit tekintve egyértelműen társadalomközpontú. Más szóval a célja nem az, hogy az egyén boldogabb életet tudjon élni – jóllehet végső soron az elmélete alkalmazása ezt (is) eredményezi –, hanem a központi cél a társadalom működésének fenntartása és a társadalmi csoportok közti konfliktusok megoldása – legyenek ezek a konfliktusok akár kis közösségek között vagy nemzetállami szinten. (BURTON 1979, 79.) Az emberi szükségletek kielégítése a társadalom stabilitását hivatott elősegíteni, nem pedig az egyén boldogulását. (BURTON 1979, 81.)

Az emberi szükségletek kielégítése és a társadalmi harmónia kialakítása közti kapcsolat számos következménnyel jár. A társadalom harmonikus működéséhez az egyének járulnak hozzá, akik a saját céljaik megvalósítása érdekében kihasználják a társadalom adta lehetőségeket. (RAMASHRAY 1990, 126.) Ezáltal új szükségleteik keletkeznek, és az azok kielégítéséhez szükséges eszközöket is létrehozzák. (RAMASHRAY 1990, 126.) Ezen – destruktív vagy konstruktív – folyamat

során maguk az emberek és a társadalmi kontextus is megváltozik. (RAMASHRAY 1990, 126.) Ahhoz, hogy a folyamat végső soron konstruktív irányba mozduljon, az egyéneknek olyan társadalom létrehozásán kell munkálkodniuk, amely nemcsak az egyéni boldogulásukat, hanem a társadalom egészének harmonikus működését segíti elő. (RAMASHRAY 1990, 126.) Mindez pedig csak akkor lehetséges, ha az egyének képesek a szükségleteik kielégítésére. Ramashray Roy az emberi alapszükségletek kielégítése és a társadalmi harmónia kialakítása közti kapcsolat három fő pontját azonosítja munkája során (RAMASHRAY 1990, 126–127):

- Először, amennyiben az alapvető emberi szükségletek kielégülnek, úgy a konfliktusok gyökerei megszüntethetők. A konfliktusok elsősorban azért alakulnak ki, mert bizonyos egyéni szükségletek kielégülése akadályozott. Ez hosszú távon a viselkedés torzulásához vezet, ami pedig teret enged a konfliktusok kialakulásának. Ha azonban az alapszükségletek kielégíthetők, úgy a konfliktusok is megszüntethetők. Más szóval az egyéni szinten végbemenő torzulások a társadalmi szinten kialakuló konfliktusokban manifesztálódnak, a feladat tehát elsősorban a társadalom oly módon történő megszervezése, hogy az biztosítsa az egyén megfelelő fejlődési lehetőségeit.
- Másodszor, amennyiben az emberi alapszükségletek kielégítése veszélybe kerül az egyén szintjén, úgy az a társadalom harmonikus működését akadályozza. Ha tehát ezek az alapszükségletek válnak a konfliktuselemzés központi elemeivé, úgy a konfliktusok gyökérének azonosítása és kezelése is könnyebbé, hatékonyabbá válik. E szemlélet alapján a konfliktusok kialakulása során két kérdés merülhet fel. Egyfelől, hogy az adott szükségletek kielégülése a teljes lakosságban, vagy csak a lakosság egy részében megy-e végbe. Másfelől, hogy milyen mértékben és milyen módon beszélhetünk az adott szükségletek kielégüléséről. Ezáltal a szükségletek tényszerű és objektív értékelési pontként alkalmazhatók egy-egy konfliktus elemzése során.
- Harmadszor, az elmélet szerint minden konfliktus magában hordozza valamilyen módon az emberi szükségletek kielégületlenségét egy bizonyos csoport szempontjából. Miután ezt sikerült azonosítani, megnyílik a konfliktus rendezéséhez vezető út is. Ezáltal az emberi szükségletek elemzése nemcsak a konfliktusok elemzéséhez, de azok megoldásához is elengedhetetlenül fontossá válik.

Az emberi szükségletek elmélete tehát egyértelmű normatív tartalmat is hordoz magában, hiszen nemcsak azt állítja, hogy csak az emberi szükségletek kielégítésén keresztül fejlődhet az egyén, ezáltal pedig maga a társadalom is, hanem hogy az emberi alapszükségletek kielégítése az egyetlen morális módja az egyén életének. (RAMASHRAY 1990, 129.)

A konfliktuselemzés szempontjából vizsgálva megállapítható, hogy a konfliktusok rendezése csak akkor történhet meg, ha a konfliktusban érintett felek egyaránt lehetőséget kapnak a saját alapszükségleteik kielégítésére. Amennyiben ez nem teljesül, úgy valódi konfliktuskezelésről sem beszélhetünk. Összességében pedig az elméletnek három fő következménye van a konfliktusok elemzésére és kezelésére vonatkoztatva.

Egyfelől az emberi alapszükségletek vizsgálata lehetőséget teremt a konfliktusok differenciálására. Burton nézőpontja alapján ugyanis elkülöníthetünk egymástól valódi, szükségletalapú konfliktusokat, amelyek a konfliktuskezelés gyakorlatát igénylik, és olyan érdekalapú vitákat, amelyek sokkal inkább a stratégiai tanulmányok, hagyományos diplomácia és alternatív vitarendezés kérdéskörébe tartoznak. (RUBENSTEIN 2001) Előbbi esetben ugyanis az elrettentés vagy a fizikai erőszak alkalmazása nem képes a konfliktus gyökereit megszüntetni, legfeljebb ideiglenesen fedheti el azokat. Ezen túlmenően és ehhez szorosan kapcsolódóan a szükségletalapú konfliktusok rávilágítanak az olyan kifejezések, mint „vitarendezés” vagy „tárgyalás” önellentmondásaira, hiszen az ilyen jellegű konfliktusok csak a szükségletek kielégítésével szüntethetők meg. (RUBENSTEIN 2001)

Végezetül pedig az elmélet lehetőséget teremt a konfliktuselemzés és konfliktuskezelés összekapcsolására is. A konfliktuskezelés ebben a tekintetben – szemben az ideiglenes vitarendezéssel – elsősorban az emberi alapszükségletek kielégítésére fókuszál, segíti azok azonosítását a konfliktusban érintett felek számára, valamint azokra a módszerekre helyezi a hangsúlyt, amelyek kölcsönösen elősegítik ezen szükségletek kielégülését. (RUBENSTEIN 2001)

Csak azok a konfliktuskezelési módszerek járhatnak tehát sikerrel, amelyek központi fókuszukba helyezik az alapszükségletek kielégítését, és egyformán lehetőséget teremtenek erre a konfliktusban érintett valamennyi fél számára. Miközben az egyes szereplők érdekei változhatnak és tárgyalások útján módosíthatók, addig ugyanez nem igaz az alapszükségletekre. Ezáltal Burton – Christopher Mitchell kifejezésével élve – megteremtette a „szükségletek emberét” alternatívát kínálva a realista „agresszív” „hobbesi” emberképnek. (MITCHELL 1990, 153.)

2. A gyakorlati alkalmazhatóság lehetőségei

Burton az emberi alapszükségletek elméletét egyértelműen azzal a céllal vázolta, hogy az a konfliktuselemzés és -kezelés gyakorlata során is alkalmazható legyen. Ebben a tekintetben maga az elmélet egyfajta terápiának tekinthető, amelynek feladata, hogy helyrehozza az addig alkalmazott hibás folyamatokat. A következőkben az emberi alapszükségletek elméletének néhány gyakorlati vetületét tekintjük át. Az esettanulmányok nem konkrét konfliktuskezelési esetek köré csoportosulnak, hanem sokkal inkább bizonyos módszertani megközelítéseket vázolnak néhány vonatkozó példa bemutatásával.

2.1. Konfliktuskezelés az emberi alapszükségletek elméletén keresztül

Herbert C. Kelman az alapszükségletek elméletének gyakorlati alkalmazhatóságát mutatja be az interaktív problémamegoldáson keresztül, az 1980-as években zajló izraeli–palesztin békefolyamat viszonylatában. Az interaktív problémamegoldás Kelman értelmezésében egy nem hivatalos, harmadik fél által szervezett konfliktuskezelési módszer. Ennek lényege elsősorban nem a megoldási javaslatok ajánlása a résztvevők számára, hanem annak a folyamatnak a támogatása, amely aztán majd elvezethet a megoldás létrejöttéhez. (KELMAN 1990, 285.) A konfliktusban érintett felek a workshopok során érintkezésbe lépnek egymással, és kölcsönösen megismerik a másik felet. Kelman hangsúlyozza, hogy ezek a workshopok egyszerre rendelkeznek oktatási és politikai céllal. Egyfelől pozitívan próbálják befolyásolni a résztvevők viselkedését, percepcióját, másfelől viszont megpróbálják a pozitív változásokat a politikai szintre is becsatornázni. Minél közelebb van ugyanakkor egy résztvevő a politikai szinthez, várhatóan annál nehezebben változtatható majd az álláspontja is. (KELMAN 1990, 286.) Ennélfogva a workshopok általában egyszerre több szinten zajlanak – például politikai szereplők, politikai befolyással rendelkező szereplők, akadémikusok stb. –, és a konfliktusban direkt módon érintett felek vesznek részt bennük. (KELMAN 1990, 287.)

Az emberi alapszükségletek elmélete meghatározza az interaktív konfliktusmegoldási workshopok struktúráját, amelyek célja elsősorban mindkét fél alapszükségeit kielégítő megoldások létrejöttének elősegítése.

(KELMAN 1990, 289.) A folyamat során a résztvevőknek lehetősége nyílik arra, hogy feltérképezzék és megértsék saját, illetve a másik fél alapszükségeit, ezáltal pedig új perspektívákra tegyenek szert a konfliktus egészét illetően. Ahogy Kelman megfogalmazza, a legfontosabb feladat a konfliktus keretezésének átalakítása: míg sok esetben az érintett felek hajlamosak a konfliktusra zéró összegű játszmaként tekinteni, addig ez a mentális kép gyakran megváltoztatható és pozitív összegű játszmává transzformálható. Így például ha az izraeli–palesztin kérdést területi vitaként koncepcionalizáljuk, úgy egyértelműen zéró összegű problémával szembesülünk, hiszen az egyik oldal számára elkönyvelt területi nyereség a másik oldalon területi veszteséget eredményez. (KELMAN 1990, 290.) Ha ugyanakkor a konfliktust az ontológiai szükségletek mentén határozzuk meg – például identitás, biztonság –, akkor máris tér nyílhat az alapszükségletek kielégítésére. Konkrétabban: a tárgyalás nem a határvonalról zajlik, hanem arról, hogy hogyan biztosítható Izrael állam biztonsága a palesztinok önrendelkezése mellett. (KELMAN 1990, 290.) Vagy megfordítva: hogyan biztosítható a palesztin nemzeti identitás kifejezése az izraeli biztonsági garanciák fenntartása mellett. Ezzel együtt Kelman hangsúlyozza – kissé ellentmondva a Burtontól származó alapoknak –, hogy véleménye szerint nem minden alapszükséglet elégíthető ki egyformán, és nem minden konfliktushelyzet transzformálható pozitív összegű játszmává.

Ugyanakkor a konfliktusok emberi szükségletek mentén történő meghatározása előbbre viheti a konfliktuskezelési folyamatot. Ez Kelman szerint csak úgy valósítható meg, ha a workshopok résztvevői direkt módon érintettek az adott konfliktusban. További fontos tényező, hogy a találkozón meghatározott pontok nem kötelező jellegűek, hiszen azokat nem is a hivatalos szinten hozzák, ám optimális esetben becsatornázódnak a hivatalos folyamatokba. (KELMAN 1990, 292.) Ennek egyik előfeltétele, hogy a konfliktuskezelést elősegítő harmadik fél direkt módon nem avatkozik bele a folyamatba, csak az ahhoz szükséges feltételek létrejöttét és a szükséges interakciók kialakítását segíti elő. Végezetül pedig a workshopok egyenlő felek között zajlanak, azaz mindkét fél számára egyforma lehetőséget teremtenek. (KELMAN 1990, 292.) A workshopok struktúrájukat tekintve először a konkrét szükségletek azonosítására és azok kölcsönös megértésére összpontosítanak, ezt követően térnek csak rá a lehetséges megoldási lehetőségek elemzésére. (KELMAN 1990, 295.)

Susan Allen Nan és Jacquie L. Greiff szintén az emberi alapszükségletek elméletének gyakorlati (ám kezdetben implicit) alkalmazását vizsgálja

a grúz–déloszét konfliktuskezelési workshopok elemzésén keresztül. Allen Nan és Greiff ennek kapcsán egy négylépcsős folyamatot vázol fel. Az első ezek közül a kapcsolatfelvételtre és az ebben rejlő potenciális lehetőségek feltérképezésére fókuszál. A kezdeti szakasz célja, hogy a konfliktusban érintett felek határozzanak arról, hogy egyáltalán lehetséges-e számukra a konfliktuskezelés folytatása. (ALLEN NAN – GREIFF 2013, 209.) Ennek eredményeképp a két fél általában elismeri, hogy egyikük sem rendelkezik megfelelő információval a másik humanitárius szükségleteit illetően. Amennyiben ez a felismerés megszületik, az alapot teremti a tárgyalások további folytatására.

Ezt követően a második szakasz elsősorban a bizalom erősítésre fókuszál, amelynek alappilléreként a helyi szintű kezdeményezések szolgálnak. A folyamat során a diskurzus általában olyan alapkérdések körül formálódik, mint az ivóvíz vagy a megfelelő egészségügyi ellátás biztosítása a konfliktusban direkt módon érintettek számára. (ALLEN NAN – GREIFF 2013, 210.) Az ilyen, mikroszintű – mindkét fél által támogatható – kezdeményezések pedig megalapozhatják a jövőbeli együttműködést a kölcsönös bizalom megteremtésén keresztül.

A harmadik szint lényegi eleme a helyi fókuszú kezdeményezések regionálissá tétele. (ALLEN NAN – GREIFF 2013, 210.) Más szóval a felek a kezdeti sikerek után megpróbálják kiterjeszteni az együttműködést nagyobb léptékben is (például a regionális szintű egészségügyi ellátás egészére nézve).

Végül a negyedik szakasz központi célja a helyi szereplők (azaz a konfliktusban érintett felek) szerepvállalásának fokozása annak érdekében, hogy a konfliktuskezelést támogató harmadik félre többé ne legyen szükség az együttműködés fenntartásához. (ALLEN NAN – GREIFF 2013, 210–211.) Allen Nan és Greiff álláspontja szerint a módszer sikerének egyik legfontosabb feltétele, hogy a konfliktusban érintett felek képesek legyenek egymás emberi alapszükségeinek feltérképezésére, megértésére és ezáltal az emberközi kapcsolatok kialakítására. Ennélfogva a konfliktuskezelés direkt módon nem az átpolitizált, mindenki számára ismert, stratégiai szintű problémákra fókuszál, hiszen ezek terén a résztvevők általában szilárd véleményrendszerrel rendelkeznek. (ALLEN NAN – GREIFF 2013, 211.) Ehelyett a kapcsolatok javítása mikroszinten kezdődik, ami aztán idővel a kölcsönös bizalom megteremtését követően elvezethet a makroszintű problémák orvoslásához.

Mohammed Abu-Nimer a Srí Lanka-i, az izraeli–palesztin és a Fülöp-szigeteki mindanaói konfliktusok mentén vizsgálja az emberi alapszükséglek

elméletének további alkalmazási lehetőségeit. Abu-Nimer szerint az ilyen jellegű konfliktuskezelés első lépése az „ellenség humanizálása”, azaz a konfliktusban részt vevő felek ráébresztése a közös emberi vonásokra. Ennek elsődleges szerepe az egymásról alkotott percepciók megváltoztatása és pozitív irányba mozdítása. Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy már itt lehetőség nyílik az alapszükségletek kölcsönös kielégítésére. Például míg egy-egy konfliktus során elképzelhető, hogy a szemben álló felek egyáltalán nem lépnek direkt kapcsolatba egymással, addig a konfliktuskezelés során kialakuló érintkezések segítik az interperszonális kötelékek kialakítását. Ahogy Abu-Nimer – számos más kutatás nyomán – rámutat, az izraeli és palesztin delegációk a workshopok során kölcsönösen felismerték a másik szükségleteit, és elismerték e szükségletek legitimitását. Ehhez hasonlóan a mindanaói muszlimok és katolikusok kezdeti találkozási rávilágítottak arra, hogy a szemben álló felek meglehetősen hasonló alapszükségletekkel rendelkeznek. (ABU-NIMER 2013, 166–167.)

Miután megtörténik a másik fél humanizálása, a konfliktuskezelés is a következő szintre léphet, amely már direkt módon a szükségletek kielégülésének útjában álló problémák azonosítására fókuszál. Ahogy a résztvevők között megerősödnek az interperszonális kapcsolatok, úgy egy sajátos identitásformát is kialakítanak egymás között, mivel felismerik, hogy meglehetősen hasonló célokért és végső soron a békés rendezésért dolgoznak. Ez ugyanakkor hosszú és nehéz folyamat, amelynek útjában számos tényező áll. Abu-Nimer szerint ezek közül a legfontosabbak az alábbi módon alakulnak (ABU-NIMER 2013, 168–174.):

- A szemben álló fél *identitásszükségletének tagadása* jelentős mértékben alááshatja az alapszükségletek kölcsönös (f)elismerését. A tárgyalások során az izraeli fél gyakran hivatkozott arra, hogy a palesztinok nem alkotnak önálló népcsoportot, hanem araboknak vagy muszlimoknak minősülnek. Ezzel szemben a palesztinok az izraeli identitás létezését tagadták, és a zsidóságot vallási kisebbségként kezelték. Hasonlóan a mindanaói keresztények tagadták, hogy a szigeten élő muszlimok önálló etnikai csoportot alkottak volna, míg a muszlimok a keresztények jogát tagadták arra vonatkozóan, hogy saját hazájuknak tekintsék a szigetet, hiszen ők csak „letelepedtek” ott. Már a két példa alapján jól látható, hogy a másik identitásának tagadása egyformán érinti mind a többségi, mind pedig a kisebbségi csoportokat. Ennek oka, hogy a másik identitásának tagadásán keresztül az adott csoport saját identitástudatát

erősíti, valamint saját morális, etnikai, nemzeti és vallási felsőbbrendűségének képzetét alkotja meg.

- A fentiekhez hasonlóan funkcionál az áldozati szerep fölötti versengés is. A konfliktusban érintett felek egyaránt hajlamosak saját áldozati szerepük kiemelésére, ami egyfajta áldozati versengés kialakulásához vezet köztük. A versengés központi célja, hogy az adott fél bizonyítsa, mennyivel többet szenvedett a konfliktus során, miközben hajlamos a másik fél szenvedéseit kevésbé fontosnak, kevésbé fájdalmasnak és kevésbé komolynak minősíteni. Ezzel szemben ha a résztvevők képesek az áldozati szerepért folytatott versengés meghaladására, úgy az jelentős teret nyithat a kölcsönös megértés számára, ezzel elősegítve a konfliktus további rendezését.
- Végezetül az emberi alapszükségletek alkalmazása könnyen átbillenhet az azonosság hangsúlyozásába, ami pedig a konfliktusban részt vevő felek közül a domináns csoport céljainak elérését segíti. Ilyen esetekben a domináns csoportok tagjai általában elismerik a különböző vallási és kulturális értékek létezését, ugyanakkor továbbra is vonakodnak attól, hogy ezeket a hegemon identitásuk keretrendszerébe ültessék. Ehelyett – arra hivatkozva, hogy a konfliktusban részt vevő felek mind általános emberi alapszükségletekkel rendelkeznek – a közös (domináns csoportnak megfelelő) identitás kialakítására törekszenek. Például a Srí Lanka-i szingaléz buddhisták hajlamosak voltak a közös Srí Lanka-i identitástudat hangsúlyozására, amiből következően a tamil hindu vagy muszlim identitás jelentőségét csökkentették volna. Ezáltal bár a szingaléz narratíva a közös identitást hangsúlyozza, mégis delegitimálja a másik fél alapszükségeinek kielégítésére vonatkozó törekvéseit.

A szemben álló felek kölcsönös humanizálása és az egyaránt létező emberi alapszükségletek (f)elismerése az első – elengedhetetlenül fontos – lépés a konfliktuskezelés felé. Ahogy azonban Abu-Nimer hangsúlyozza, a folyamat nem lehet teljes, ha a csoportok közti különbségek minimalizálását vagy elfedését eredményezi, hiszen ezek a különbségek – például az identitás terén – maguk is nélkülözhetetlenek a szükségletek kielégítéséhez. Éppen ezért a cél a különbségek relativitásának elfogadása az univerzális emberi szükségletek megléte mellett. (ABU-NIMER 2013, 174.) Ez az elfogadás biztosíthatja aztán a későbbiekben

az együttélés alapfeltételeit a többségi és a kisebbségi csoportok között. Ez a megközelítés akár az etnikai vagy vallási összetűzéseknek is képes gátat szabni, amennyiben az állami intézmények és a jogállami berendezkedés támogatja azt. Ennek alapján ugyanis az egyén felismeri azt, hogy az emberek egyaránt rendelkeznek bizonyos alapszükségletekkel, ugyanakkor azok artikulálása más-más kontextusban történik. (ABU-NIMER 2013, 174–175.) Továbbra is elképzelhető, hogy az egyén a saját identitását tartja majd felsőbbrendűnek, ugyanakkor képes lesz tiszteletben tartani és együtt élni más csoportok identitásával is, köszönhetően annak, hogy bizonyos strukturális tényezők, például szociális tabuk erre kényszerítik. A hagyományos emberi alapszükségletek elméletének képviselői szerint már ez a tudatosság elvezethet a konfliktus megoldásához szükséges strukturális változásokhoz, ugyanakkor Abu-Nimer szerint az ilyen jellegű passzív elfogadás – például Észak-Írországbán vagy a Dél-afrikai Köztársaságban az apartheid utáni időszakban – ennek éppen az ellenkezőjét demonstrálja. (ABU-NIMER 2013, 175.) Hiszen az ilyen passzív elfogadáson alapuló rendezések képtelenek az emberközi kapcsolatok kiépülésének támogatására a konfliktusban érintett csoportok között, ennél fogva pedig a konfliktusok jövőbeli kiújulásának is alapot adnak.

3. Koncepcionális és gyakorlati problémák

Amint elfogadjuk az emberi alapszükségletek elméletének központi tézisé, nevezetesen hogy az egyének rendelkeznek bizonyos alapszükségletekkel, amelyek kielégítésére akár saját életük veszélyeztetése árán is töreksenek, egyből azzal a kérdéssel szembesülünk, hogy mik lehetnek ezek az univerzális szükségletek. Ahogy a fejezet első részében is tárgyaltuk, az univerzális szükségletek azonosítására számos különböző megközelítés született – például Maslow, Sites, Burton révén – az elmúlt évek során. Anélkül, hogy ezeket újra megismételnénk, megelégszünk annyival, hogy az univerzális emberi alapszükségletek azonosítása első-sorban a pszichológia tudományterületének feladata. Ezen túlmenően viszont számos további koncepcionális és gyakorlati problémát azonosíthatunk az elméletet vizsgálva.

Koncepcionális szempontból az egyik legfontosabb ezek közül, hogy bár Burton megalkotta az emberi alapszükségletek elméletét, ugyanakkor nem társított hozzá elméletet a szükségleteket kielégítő tényezőkkel

kapcsolatban. (MITCHELL 1990, 166–171.) Ezzel ellenkezőleg Burton és az őt követő gondolkodók relativizálták ezeket a tényezőket. (RUBENSTEIN 2001)

Konkrét példával élve: ha az identitás mindig, mindenhol egyformán jelentkező emberi alapszükséglet, ezzel szemben viszont az annak kielégítéséhez szükséges tényezők csak a helyi történelmi és társadalmi dinamikáktól függenek, akkor lényegében lehetetlenné válik annak meghatározása, hogy mi lesz képes véget vetni az identitásalapú konfliktusoknak. (RUBENSTEIN 2001) Rubenstein szerint jól szimbolizálja ezt a 2000–2001-ben összeomló oslói békefolyamat. Bár a palesztin és izraeli tárgyalók éveken keresztül folytatták a jóhiszemű tárgyalásokat egymás identitás- és biztonságszükségeinek feltérképezése érdekében, ugyanakkor a szekuláris perspektívából folytatott munka nem volt képes arra, hogy a csoportidentitások vallási vetületeit is számításba vegye. (RUBENSTEIN 2001) Mivel azonban az érintett nemzeti identitások egyaránt rendelkeztek szekuláris és vallási vetülettel is, ennél fogva a folyamat nem lehetett hosszú távon sem sikeres. Ez a példa jól szimbolizálja, hogy amennyiben az adott csoport alapszükségletét a csoport történelmi kontextusán keresztül határozták volna meg az ahhoz szükséges kielégítő tényezők pontos feltérképezésével, demisztifikálható lehetett volna az alternatív kielégítő tényezők felmérésének folyamata is. (RUBENSTEIN 2001)

Az emberi alapszükségletek elméletének gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban Abu-Nimer három fő problémát emel ki. Ezek közül az első, hogy az elméletből teljes egészében hiányzik a kulturális különbségek szerepe. (ABU-NIMER 2013, 175.) Ezek a különbségek ugyanakkor nagyon is valóságosan megjelenhetnek a konfliktusok kezelése során. Ennek oka, hogy a kulturális eltérések – beleértve a vallási különbségeket is – alapvetően befolyásolják a felek diskurzusát – verbális és nonverbális kommunikációját –, szimbólum- és metaforarendszerét, ezáltal pedig rendkívül bonyolulttá teszik a kölcsönös megértés elősegítését, vagyis megnehezítik az emberi alapszükségletek kölcsönös elfogadását és az elmélet további gyakorlati alkalmazását. (ABU-NIMER 2013, 176.) Tehát – még ha világos is az emberi alapszükségletek kölcsönös megléte – a kulturális különbségek ignorálása alááshatja a békefolyamat további szakaszait. Éppen ezért Abu-Nimer érvelése szerint az emberi alapszükségletek elméletének alkalmazása csak akkor lehet sikeres, ha az kiegészül a megfelelő kulturális, antropológiai ismeretekkel, és képes a kulturálisan megfelelő eszközök alkalmazására a szükségletek kielégítése során. Abu-Nimer példát is hoz

a kulturális különbségek problematikájára az izraeli–palesztin konfliktus (oszlói békefolyamat) kapcsán. Véleménye szerint a folyamatban érintett izraeli résztvevők hajlamosak voltak – a biztonságra vonatkozó szükségletük hangsúlyozása során – a katonai felsőbbrendűségüket hangsúlyozó diskurzust kialakítani. Ezzel szemben a palesztinok – szintén a biztonságra vonatkozó szükségletük hangsúlyozása során – rendszerint hivatkoztak a mártíromságra vagy különböző iszlám vallási forrásokra a saját érvrendszerük alátámasztása érdekében. (ABU-NIMER 2013, 177.) Ennek eredményeképpen mindkét fél a saját jelentésrendszerén keresztül értelmezte a másik oldal érvrendszerét, ami megakadályozta az előrelépést a folyamatban.

Abu-Nimer másik fő kritikája, hogy az alapvető emberi szükségletek elmélete figyelmen kívül hagyja a hatalmi dinamikák vonzatait. Burton tézise alapján ugyanis ezek a hatalmi tényezők irrelevánssá válnak, miután a konfliktusban érintett felek magukévá teszik az emberi alapszükségletek elméletét, és azon keresztül próbálják megoldani a konfliktust. Mindazonáltal a gyakorlat azt mutatja, hogy a konfliktusban érintett felek már a kezdetektől a hatalmi paradigma adta előfeltevéseiket követik. (ABU-NIMER 2013, 178.) Ilyen előfeltevések lehetnek például, hogy

- az egyének alapvetően önző módon cselekednek;
- a felek egyoldalúan küzdenek a saját érdekeik eléréséért;
- a versengés jobb, mint az együttműködés;
- a „kemény” képességek – például gazdasági, katonai – többet érnek a „puha képességeknél”. (ABU-NIMER 2013, 179.)

Az ilyen – Abu-Nimer által realistának bélyegzett – paradigmákat a felek előszeretettel hangsúlyozzák a konfliktuskezelés során. Bár Burton szerint az érintett résztvevők egy egyszerű haszon-költség számítás alapján racionális úton is rájönnek arra, hogy az ilyen dinamikák fenntartása nem kifizetődő, az Abu-Nimer által sorolt gyakorlati tapasztalatok mindezt nem támasztják alá. Az elméletben megválaszolatlan központi kérdés pedig az, hogy a hatalmi szempontból domináns fél miért adná fel kiváltságos, domináns helyzetét az adott konfliktusban. Ráadásul még ha az adott dialógus keretein belül sikerül is ezeket a dinamikákat leküzdeni, a tapasztalatok alapján a hazai környezetbe való visszatérést követően a felek hajlamosak a megelőző hatalmi viszonyokat felújítani. Erre lehet megoldás Abu-Nimer szerint a hagyományos haszon-költség számításon túlmenően a részt vevő

felek konfliktusidentitásának azonosítása. Abu-Nimer munkája ugyanakkor nem tér ki arra, hogy pontosan mit kellene ennek magába foglalnia.

Végezetül az Abu-Nimer által megjelölt harmadik fő probléma a konfliktusban érintett felek érzelmi problémáira vonatkozik. Megint csak a Burton által javasolt megoldásból kiindulva a kezdő költség-haszon számítás bizonyos mértékig sikeres lehet, ugyanakkor a racionális gondolkodást jelentős mértékben torzíthatják a résztvevők érzelmi problémái, amelyek a konfliktus okozta sebekből fakadnak. (ABU-NIMER 2013, 182.) A sérülések, az áldozati szerep, a kölcsönös bizalmatlanság, az árulás érzete, a történelmi események eltérő narrációja és akár a személyes traumák egyértelműen akadályozzák a gyakorlatban az érintett felek közti konfliktuskezelést és a racionális gondolkodáson keresztül történő kölcsönös megértést. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ha a konfliktuskezelést elősegítő harmadik fél képtelen az érzelmi problémák leküzdésének támogatására, úgy a végeredmény nagyon gyakran csak korlátozott maradhat. (ABU-NIMER 2013, 182.) Így például bár a résztvevők képesek lesznek racionálisan és analitikus módon elemezni a saját konfliktusukat, ugyanakkor – az érzelmi terhek fenntartása mellett – továbbra is félelemmel és kölcsönös bizalmatlansággal tekintenek majd egymásra, ezáltal pedig ellehetetlenítik a konfliktus gyökereinek megoldását.

4. Összegzés

A fejezetünkben az emberi alapszükségletek elméletét tekintettük át. Munkánk első felében az emberi alapszükségleteket vizsgáltuk a pszichológia tudományterületének munkáin keresztül. Ebben a tekintetben különbséget tettünk Abraham Maslow (hierarchikus szükségletalapú) és Paul Sites (nem hierarchikus szükségletalapú) elméletei között. Ezt követően John Burton emberi alapszükségletek elméletével foglalkoztunk. Burton elméletének központi tézise alapján az egyének akkor is törekednek emberi alapszükségeik kielégítésére, ha azzal akár a saját életüket veszélyeztetik. Ettől az erőszakkal való fenyegetés vagy maga a konkrét erőszak sem tántoríthatja el őket. Amennyiben az egyén alapszükségei sérülnek egy adott helyzetben, úgy valószínűleg a konfliktus felvállalása mellett fog dönteni. A konfliktuselemzés és -kezelés szempontjából mindez azt jelenti, hogy az erőszakos konfliktusok gyakran visszavezethetők az emberi alapszükségletek sérülésére. Egy adott konfliktus csak akkor rendezhető

tartósan, ha a megoldás során mindegyik érintett fél lehetőséget kap saját emberi alapszükségleteinek kielégítésére. Különbséget tehetünk tehát az ideiglenes vitarendezés és a valódi konfliktuskezelés között, amely az emberi alapszükségletek kielégítését tekinti fő céljának. Mindemellett arra is rámutattunk, hogy az emberi alapszükségletek elmélete egyértelműen társadalom-központú, hiszen bár az egyén szintjén hangsúlyozza a szükségletek kielégülésének fontosságát, ugyanakkor elsődleges célja a társadalom hatékony és harmonikus működésének kialakítása.

A fejezet második felében az elmélet gyakorlati alkalmazhatósági lehetőségeit vizsgáltuk. Ennek során nem konkrét esettanulmányokon keresztül, hanem módszertani megközelítésekkel szemléltettük az elmélet alkalmazhatóságát. Herbert C. Kelman, Susan Allen Nan és Jacquie L. Greiff nyomán bemutattuk az interaktív problémamegoldó workshopok által nyújtott lehetőségeket, azok felépítését, belső struktúráját, napirendjét, valamint a workshopokat szervező harmadik fél szerepét is. Ezt követően Mohammed Abu-Nimer elemzésén keresztül tekintettük át az emberi alapszükségletek elméletének további alkalmazhatósági lehetőségeit. Így például rámutattunk a konfliktusban érintett felek kölcsönös humanizálására és a folyamat útjában álló potenciális akadályokra is. Szintén Abu-Nimer nyomán ismertettük a különbségek relativitásának elfogadási folyamatát.

Végül a fejezet utolsó részében az emberi alapszükségletek néhány koncepcionális és gyakorlati problémájára hívtuk fel a figyelmet. Egyfelől Christopher Mitchell és Richard E. Rubenstein munkáira alapozva bemutattuk, hogy miért problémás Burton koncepciója az alapszükségleteket kielégítő tényezőkkel kapcsolatban. Ennek kapcsán láthattuk, hogy Burton relativizálja ezeket a tényezőket, ami belső önellentmondáshoz vezet, hiszen ha az adott szükséglet univerzális, ám az annak kielégítéséhez szükséges tényezők csak a helyi történelmi és társadalmi dinamikáktól függenek, akkor lényegében lehetetlenné válik annak meghatározása, hogy mi lesz képes véget vetni a szükségletalapú konfliktusoknak. Ezt követően – ismét Abu-Nimer vizsgálatára támaszkodva – az elmélet gyakorlati problémáit tekintettük át. Így például foglalkoztunk a kulturális kérdések figyelmen kívül hagyásának problémájával, a helyi szintű hatalmi dinamikák ignorálásával és a konfliktusban érintett felek érzelmi problémáival.

Felhasznált irodalom

- ABU-NIMER, Mohammed (2013): Basic Human Needs: bridging the gap between theory and practice. In AVRUCH, Kevin – MITCHELL, Christopher eds.: *Conflict Resolution and Human Needs. Linking theory and practice*. Abingdon, Routledge. 165–185.
- ALLEN NAN, Susan – GREIFF, Jacquie L. (2013): Basic Human Needs in practice: the Georgian–South Ossetian Point of View process. In AVRUCH, Kevin – MITCHELL, Christopher eds.: *Conflict Resolution and Human Needs. Linking theory and practice*. Abingdon, Routledge. 202–2015.
- BURTON, John W. (1979): *Deviance Terrorism & War. The Process of Solving Unsolved Social and Political Problems*. Canberra, Australian National University Press.
- BURTON, John W. (1984): *Global Conflict: The Domestic Sources of International Crisis*. Brighton, Wheatsheaf Books.
- GILLWALD, Katrin (1990): Conflict and Needs Research. In BURTON, John W. ed.: *Conflict: Human Needs Theory*. London, Palgrave Macmillan. 115–124. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-21000-8_6
- KELMAN, Herbert C. (1990): Applying a Human Needs Perspective to the Practice of Conflict Resolution: The Israeli–Palestinian Case. In BURTON, John W. ed.: *Conflict: Human Needs Theory*. London, Palgrave Macmillan. 283–297. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-21000-8_15
- MASLOW, Abraham H. (1953): *Motivation and Personality*. New York, Harper & Row.
- MITCHELL, Christopher (1990): Necessitous Man and Conflict Resolution: More Basic Questions About Basic Human Needs Theory. In BURTON, John W. ed.: *Conflict: Human Needs Theory*. London, Palgrave Macmillan. 149–176. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-21000-8_8
- RAMASHRAY, Roy (1990): Social Conflicts and Needs Theories: Some Observations. In BURTON, John W. ed.: *Conflict: Human Needs Theory*. London, Palgrave Macmillan. 125–148. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-21000-8_7
- RUBENSTEIN, Richard E. (2001): Basic Human Needs: The Next Steps in Theory Development. *The International Journal of Peace Studies*, Vol. 6, No. 1. Elérhető: www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol6_1/Rubenstein.htm (A letöltés dátuma: 2018. 09. 21.)
- SANDOLE, Dennis J. D. (2013): Extending the reach of Basic Human Needs: a comprehensive theory for the twenty-first century. In AVRUCH,

Kevin – MITCHELL, Christopher eds.: *Conflict Resolution and Human Needs. Linking theory and practice*. Abingdon, Routledge. 21–39.

SITES, Paul (1973): *Control: The Basis of Social Order*. New York, Dunellen Publishing.